

Az emberben levő vallási elv.

Márk: XII. 29, 30: A mi Urunk Istenünk egy Ur: szeressed azért a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat.

Istennek teljes szívünk ből, teljes lelkünk ből és teljes erőnk ből szeretése iránt alapigénkben adott parancs teljesen öszhangzik a mi természetünkkel. Isten dicsőségére vagyunk teremtvé; érzéseink, indulataink, tehetségeink és erőink Istenre irányulnak; lételünk célja Istennel való rokonság. Isten nem kívánhatná tőlünk, hogy egész lényünket neki szenteljük, ha erre egyszersmind alkalmasokká is nem tett volna a tőle nyert lelki tehetségeknél fogva. A vallás csirái szerint saját természetünkben vannak s kifejtésök a mi gondunk. Ez igazságot szándéksom ez alkalommal megvilágítani.

I. Az elv, melyből a vallás származik, az emberi természetben levő ama vágy, mely szerint egy magánál tökéletesebb lénnyel viszonyba kíván lépni. Ép oly figyelemre méltó mint ellent nem mondható tény, hogy az emberiségnek általában mindig volt bizonyos fogalma valamely, az embert meghaladó lény lételéről. Egy elv sincs, melyet az emberi természetben inkább fölismerhetnénk, mint azt a hajlamot, mely szerint az ember saját határain felül magasbra tör s valamely istenséggel kíván érintkezni. Igaz, hogy az emberek némely korszakokban nagyon is méltatlan fogalmat alkottak magoknak imádásuk tárgyairól. Mindamellet mégis midőn a magokban leginkább becsült tulajdonságokat kiválasztották s azokat határtalanul fokozták és kiterjesztették, ezzel ők is szintugy mint a felvilágosultabb korszakok az emberi léleknek önmagán feljül emelkedése és egy főbb erővel szövetkezése iránti önkénytelen vágyát tanusították.

Ez az egyszerű szemlélődés magában elégséges a vallási elv nagyságának bebizonyítására. Az emberi természetnek kétségen ki-

vül a legnemesebb működése ez. Ezen elvnek legkezdetlegesebb nyilvánulásában is azon szellemi erők csiráira ismerünk, a melyek által az emberiség a fejlődés folyamán a h a t á r t a l a n j ó s á g f o g a l m á h o z j u t o t t. Ezt az elvet látjuk a szellem műveiben, az eszményi szépség azon formáiban, a melyeket a költészet és művészet halhatatlanit, az írók által festett azon jellemeiben, melyek a valódi élet példáit jóval feljül mulják. Ezt az elvet látjuk érvényesülni a rendkívül nagy elmék és a hősi erények magasztalásában, valamint a gyönyörben, melylyel a történelemben erélyök és önzetlenségök által kortársaik fölé emelkedett férfiak pályáját kísérik. Az emberiség által soha el nem ért kitűnőség utáni vágy, az eszmény utáni törekvés, melyet a tökély szó által fejezünk ki, ez a vallás csiraelve. És ez az emberiség fejlődésének gyökér-szála. A vallás nem valamely kizárolagos ösztön. Nem valamely gerjedelemből nő ez, a mely egészen Istenben öszpontosul és más tárgyat nem keres. Ugyanazon vágyból származik, mely az embert saját természetünkénél és a jelen életnél tökélyesebb keresésére ösztönöztvén, ezzel forrásául szolgál minden szellemi vívmánynak és a társadalom minden irányu fejlődésének. Ez az elv, a mint láttuk, a lelket képzeleti lények teremtésére s az emberi erőt meghaladó erő és jószág iránt gyönyörérzetre lelkesíti. De ezen tárgyaknál nem állapotodhatik meg. Egy ily felséges vágy kielégítésére ezek nem nyujtanak elég táplálékot. Ezt az elvet Isten önmagáért oltotta belénk. Ez által jó érintkezésbe az emberi lélek a legfőbb istenséggel. Ez az elv lényegében kielégithetlen levén, a végtelenség természetével bír s ennél fogva szükségeit sem pótolhatja ki más Lény, mint a végtelen Egy.

Ez a szemlélődés egy fontos álláspontra juttat, melyről bármely vallásformának igazságát és tisztaságát megítélhetjük. E g y v a l l á s a b b a n a z a r á n y b a n i g a z, a m i n ő t i s z t á n m e g t u d j a i s m e r t e t n i v e l ű n k a z I s t e n t ö k é l y é t. — Egy vallásrendszer tisztasága az Istenről adott fogalom szerint határozandó meg. Fel tudja-e az emelni gondolatainkat egy tökéletes lényhez? El tudja-e minket vezetni egy nagy és dicső értelemhez? Be tudja-e tölteni lelkünket a lét okának tiszteletre méltó és nemes fogalmával? A tiszta és igaz vallásnak más ismertető jegyét én nem ismerem. A vallásnak nincs semmi becse másként, csak ha minket egy, a miénknél magasabb és szentebb természettel hoz viszonyba. A

vallás tiszte a léleknek legnemesebb tehetségei és hajlamai számára egy tárgyat mutatni fel, egy Lényt, a ki által biztosabban és élénkebben ösztönöztetik öntökélyesülésre. A mily arányban meghomályosítja valamely vallás az Isten dicsőségét, vagy az ő jellemének szeretetre méltóságából és nagyságából valamit levon, abban az arányban veszi el méltóságát s csak a lélek elnyomására szolgál.

Az emberi rendszerek szükségképen mind hiányosak; mert azok az emberi lélek határai által korlátoltatnak. A legtisztább vallás is, a mely valaha létezett vagy létezni fog, nagyon messze alatta áll tárgya dicsőségének. Istenről alkotott legjobb fogalmaink is kétségtelenül sok tévelygéssel vannak vegyülve. Mi az igazságról úgy beszélünk, mintha azt egész teljességében birnok, pedig a vallásban szintugy mint egyebütt az igazságot csak megközelíthetjük. Istent saját lelkünk tükrében látjuk, de ez szük keretü és gyakran homályos is. Látjuk műveiben, de ezekből csak egy kis részecskét értünk meg. Szelleme által szól ő hozzánk a szent irásban és szivünkben, de ez a beszéd emberi nyelven történvén és a mi gyarló tehetségünkhöz levén alkalmazva, az ő tökélyeinek csak csillámaikat vesszük észre. Maga a vallási elv, mely által Istent megismerjük és szeretjük, születésekor ép oly korlátolt, mint más tehetségeink s csak fokozatosan fejlődik. Kezdetben szükségképen hibákkal teljes. Az Istenről való kezdetleges eszme a gyermekben ép oly hiányos, mint minden más tárgyról való felfogása. A teremőnek szükségképen emberi formát ad, őt az égbe helyezi s csak annyi erőt tulajdonit neki, a mennyivel a körölte levő dolgokat feljül mulja. Azonban az embert meghaladó lény eszméje gyökeret vervén, elő áll a vallás, s a mint előre haladunk, mind inkább levetkezzük gyermekies fogalmainkat, megtisztítjuk Istenről való gondolatunkat, elkülönítjük őt az anyagtól s mint lelket fogjuk fel, elhárítva tőle szenvedélyeinket s oly tulajdonokat írva neki, a melyeket a mi növekvő lelkiismeretünk igazaknak és szenteknek ismer. Ez által is még mindig csak közeledünk Istenhez, s vajmi lassu ez a közeledés is! Még most is sok földi, sok bennünk levő tökélytelenség marad a mi imádásunk tárgyául szolgáló istenség fogalmához hozzá tapadva. És a bölcs ember épen az által tűnik ki mások felett, hogy Istenről alkotott fogalmai közül a hozzá illetleneket folyvást tisztogatja s azokat illőbbekkel cseréli ki.

II. Tovább menyek s közvetlenebbül is megmutatom, hogy a

vallás az ember természetére tartozik és a vallásosság rendeltetése. E végre az emberi természetet veszem vizsgálat alá. Az idő rövidségénél fogva azonban csak egy néhány felvilágosításra szoritkozhatom e nagy tárgyat illetőleg, melynek az ember különböző tehetségei, hajlamai és erői mindnyájan bizonyítékául szolgálnak. Mindezek a vallásnak megannyi elemei.

1) Vegyük először a j ó z a n é s z t, ezt a bennünk levő isteni szikrát. Kérdem, melyek a józan ész ősz-eredeti, legmélyebb és legtisztább eszméi? Azok, a melyek Istenhez vezetnek. A józan ész legelőbb is az okokat keresi. Már a gyermek összetöri játékszereit, hogy meglássa mozgó rugóit. A józan ész nem elégszik meg a létező dolgok szemléletével, hanem igyekszik eredetöket is kifürkészni. Ösztönszerűleg keresi, hogy honnan van a világegyetem rendje s nem nyugszik addig, míg az első és legfőbb okhoz fel nem emelkedik. Az Isten eszméje ennél fogva a józan ész ősz-eredeti és leg-egyetemlegesebb eszméjében már benne van s központi elveinek egyikét teszi.

A józan észnek Istenre irányuló működései között van egy, a mi különös figyelmet érdemel. Értem azt a törekvést, mely szerint mi a dolgokról nem e g y e n k i n t, hanem e g y m á s s a l v a l ó ö s s z e k ö t t e t é s ö k b e n igyekszünk meggyőződést szerezni. A józan ész nem elégszik meg azzal, hogy a dolgokat egymástól elkülönözten vegye vizsgálat alá, hanem természeténél fogva arra ösztönöztetik, hogy azokat egymással összehasonlitsa, megegyező vagy különböző tulajdonságaikat felfedezze, egymáshoz való viszonyukat, mindeniknek saját értékét s közös hatásukat megállapítsa. És semmiben sem talál nagyobb örömet, mint midőn egy oly egyetemes nagy törvényt fedez fel, a melynek minden dolog engedelmeskedik s a mely azt mutatja, hogy minden dolog egymással összeköttetésben áll. Ez elv tanított meg minket arra, hogy a nap, föld és a csillagok egy nagy egészet alkotnak és egy törvénynek, az ugynevezett vonzás törvényének engedelmeskednek; ez elv vezetett minket arra a fölemelő meggyőződésre, hogy a megszámlálhatlan égi testek a kölcsönös függés és egymásra való jótékony hatás által egy egységes rendszert alkotnak. Ez a törekvés pedig, egybeköttetést, összhangot — egységet — keresni a természet végetlen különféleségei között, a legegyszerűsebb út egy Isten hitéhez. Mert a természetnek ezen egysége tisztán egy mindenható és mindent tudó teremtőt mutat; a természetnek ezen egysége csakis a gondolat, a cél és értelemmel bíró erő egysége által magyarázható meg.

2) Vegyük továbbá a lelkiismeretet s ebben ismét egy más természetes tényezőjét találjuk a vallásnak. Különösen meglepő e tekintetben, hogy lelkiismeretünk nem csak örömmel meghajol a kötelesség törvénye előtt, hanem e mellett azon meggyőződésre vezet, hogy egy kormányzó van felettünk, a ki ezt a törvényt fenntartja és végrehajtja. A lelkiismeret nem úgy szól hozzánk mint egy önálló, független vezér, hanem mint egy magasabb törvényhozó képviselője. Midőn mi lelkiismeretünkönél fogva valamit igaznak vagy nem-igaznak lenni megismerünk, ezen meggyőződésünk egy oly tekintély eszméjével párosul, mely tiszteletre méltóbb az emberi tekintélynél s mintegy általa vagyunk e megkülönböztetés megtételére kényszerítve. Hogy ez e lelkiismeretnek természetes működése, megtudhatjuk abból a tényből, hogy az emberek különböző időkben, különböző országokban és viszonyok között a lelkiismeret szavát általánosan az istenség mi bennünk nyilatkozó szavának tekintették. Midőn mi magunkról helybenhagyó vagy kárhoztató ítéletet mondunk, lelkiismeretünk eme működésében nem tekintjük magunkat önálló biráknak, hanem bizonyos előérzetnél fogva úgy tetszik nekünk, mintha egy más törvényszék előtt állnánk. Főleg midőn azt látjuk, hogy a gonosz életü ember szerencsés, ezt oly igazságtalanságnak érezzük lenni, a mely szükségképen kiegyenlítést igényel. Az erény mindenható védőjére hivatkozunk. Erkölcsi természetünk az igazságszolgáltatást kívánja. A lelkiismeretnek azon működése, hogy van egy igazságos Isten, oly erős mi bennünk, hogy az ő jelenlétének érzésétől nem tudunk menekülni. Gyakran megtörténik, hogy a gonosz ellent akarván állani ama felsőbb törvényhozó intésének, ereje megtörik az igazság parancsszava előtt. Az istenség kézírása a lélekben, habár néha elmosodni látszik is, az élet ünnepélyes pillanataiban ismét látható és olvasható lesz. A lelkiismeret tehát a vallás hirnöke. S minél inkább engedelmeskedünk annak, és minél inkább valóvá és élővé lesz bennünk az igazság eszméje, annál bensőbben és mélyebben érezzük az erény mindenható barátjának, Istennek létét.

3) Ha továbbá érzéseinket vesszük vizsgálat alá, még tisztábban átlátjuk, hogy természetünk a vallásra van formálva. Minő érzés ébred fel legelőbb az emberi szivben? A gyermeki szeretet, a szülői jóság iránti hálás érzés. S avagy nem ez-e a vallásnak is csirája, alapelve? Hiszen mi egyéb a vallás, mint mennyei atyánk iránt keblünkben fölébredő gyermeki

szeretet? E szerint az emberi szív első érzése tényleg Istenre irányul. Annak első önkénytelen mozzanata a kegyességnek egy eleme.

Természetünknek egy más jellemző vonása az a nemes érzés, mely fölébred bennünk valahányszor egy önzés nélküli jótékonysági tényt látunk. Nem képzelhetünk oly embert, a kiben ez az erkölcsi érzés teljesen hiányozzék, a kinek szive meg ne indulna, midőn másokat az emberszeretet munkáinak gyakorlásában gyönyört találni, másokkal minden számítás nélkül jót tenni s magok körül közelben és távolban boldogságot terjeszteni lát. Ez egy más csirája a vallásnak. Mert mi egyéb a vallás, mint Isten határtalan jószágában való rokonszenves öröm? mint a becsülésnek ez a nemes indulata, mely hozzá emel, a ki az emberek iránti jó akaratnak főforrása és a kinek önzetlen szeretete, dicsősége előtt minden más jószág csak árnyék?

Átmegyek keblünknek egy más érzésére, mely szintén erős bizonyítéka annak, hogy mi vallásos lények vagyunk. Értem azt a hajlamot, mely a nálunknál nagyobbat tisztelni, a megfoghatatlant bámulni, a megmérhetlent csodálni, a fönségest imádni indít. Az emberi természetben rokonság van azzal, a mi nagyszerű, s gyönyört talál a fönségesben. Innen van, hogy vonzalmat érzünk a természet nagyszerű tüneményei iránt s meghatottan állunk meg a puszták és tengerek, a messze elhangzó vizesések és felhőkig érő bérczek előtt. Ez az érzés nyilatkozik abban az érdekből, a melyet a sokaság tanusít oly egyének iránt, a kik a szabadság és emberiség ügyében értelmök és erélyök, hősi bátorságuk és önfeláldozásuk által kitűnnek. Az embert semmi sem hatja meg inkább, mint az a karakterő nagysága. Szeretjük, a mi a végetlenség bélyegét viseli magán. A tiszteletnek ez az elve oly erős, hogy a midőn az emberek az igaz Isten ismeretétől elhajolva, helyette saját képzelődésük által teremtett lényeket istenítettek, ezekben mindazt öszpontosították és megtestesítették, a mit helyesen vagy helytelenül a legfőbb méltóságban feltételeztek. A szív szerint imádásra teremtett s az imádás tárgyát keresi. Valami felségesebb után áhitozik, mint a mit a földön talál. A tiszteletnek ez az indulata a léleknek állandó ösztöne Isten iránt.

Lelkünknek egy más érzése, mely szoros viszonyban van a tisztelettel s mint a vallás csirája szintén figyelmet érdemel: a szépség szeretete. Szépség, te a világegyetemet sugaraiddal előzőnlő csudás búbáj, ki maradhatna érzéketlen vonzó ábrázatod

előtt? Kinek szive nem repesett az örömtől, midőn szemeit hegyeken és völgyeken, megmivelt mezőkön, hullámokon és erdőkön, a felkelő és lenyugvó napon, az álló csillagokon s az ég kék boltozatján legettette? A midőn már a szépnek ezen szeretete erős indulattá fejlődik, ennek természetes következése, hogy lelkünk egy nagyobb szépséghez emelkedik föl, mint a minő a teremtményekben nyilatkozik. A kiknek van szemök, hogy lássák és van szivök, hogy érezzék a természet szeretetre méltóságát, mely egy nagyobb és szentebb jelenvalóról szól, azok az Istent látják a természet ünnepies öszhangjában, üde pásitjában, szép formájában és napsugaraiban egyaránt. Meg vagyok győződve, hogy a természet szépsége sokakra nézve erősebb bizonyítéka Isten léte-lének, mint annak bölcs elrendezése; mert a világegyetemnek ezen szépsége egy jelképe és kinyilatkoztatása az istenségnek s annak szeretete által mi az örök-szépséghez vezetettünk.

Mindezekből azt látjuk, hogy az emberi természetben levő hála, becsülés, tisztelet és öröm érzése, hogy többeket ne említsek, mindnyájunkat fogékonyokká tesznek Isten végetlen jósága iránt s ezeknek Istenre irányulása alkotja a kegyességet. Hogy ezek az indulatok főleg a teremtőnek szentelendők, megérthetjük abból a tényből, hogy mindenik határtalan és így végetlen tárgyat is keres. Egyik sem elégithető ki az emberekben található szeretet, értelem és erő mennyiségével. Arra inditnak, hogy nagyobb, teljesebb és ragyógbob kitünőségről szerezzünk magunknak fogalmat, mint a minő a földön létezik. Ezeket az érzelmeket csak a végetlenben való gyönyör elégíti ki s nem lelnek nyugalmat egyébben, mint egy végetlen lényben, a ki magában minden jóságot egyesít.

4) Könnyen folytathatnám tovább is e szemlélődéseimet, annak megmutatására, hogy a vallás az ember természetéhez tartozik. De legyen elég a léleknek még csak két lényeges működésére hivatkoznom, a melyek különösen alkalmasak azt Istenhez emelni. **Kioltthatatlan vágy fésziti minden ember keblét a boldogság után,** melyet a jelen soha ki nem elégithet, sőt az egész világegyetem sem tud teljesen betölteni, a mely az élet szenvedései és küzdelmei között még inkább fokozódik, örömei által pedig nagyobb, nemesebb és tisztultabb lesz. E mellett még nagyobb és ellenállhatlanabb vágya a mivelt léleknek, a mint már érintve volt, a tökéletes ségre való törekvés, minden gonosznak legyőzése, a folytonos haladás, megvalósítása az életben azon

magasztos eszménynek, a mely iránt minden nemes lélek fogékony. Hol ember van, e vágy és törekvés is mindenütt nyilvánul, most pana-szaikban és reményeikben, majd küzdelmeikben és az ezek által kivivott sikerben. De a földön nincs oly jó, a mely az embereket e tekintetben teljesen kielégíthesse. Innen van egy végetlen jóság és tökély keresése, a mi aztán a gondolkodó lelket szükségképen Istenhez vezérli.

5) Az előadottakban igyekeztem röviden megmutatni, hogy az emberi természetben levő minden nagy elv megannyi csirája a vallásnak, melyből az Isten iránti hit természetesen fejlődik ki. Ha további bizonyítékokra lenne szükség arra nézve, hogy a miket mondék, csakugyan természetünkben van, t é n y e k r e hivatkozhatom. Kérdezzük meg a történelmet, ha vajjon a vallás az ember természetére tartozik-e? Minő elv folyt be hasonló erélylyel az emberi törekvésekre? A hajdani törvényhozók minő elvre hivatkoztak mint olyanra, mely a polgári intézmények alapjául szolgál? A vallásra. Minő elv volt, a mely Mohamednek Kelet birodalmát adta? Minő elv vezérelte a keresztes háborúk alkalmával Európát Ázsiába? Megengedem, hogy ezek a mozgalmak a vallási elv kinövéséből indultak. De ezen kinövésök is azt mutatják, hogy a vallás mélyen gyökerezik a lélekben. S ha tovább tekintünk a történelem széles mezején, kérdelem, melyik elv teremtette minden kornak és országnak a maga legönfeláldozóbb és legrettenthetlenebb martyrjait, a kik dicsőítő hymuszokat énekeltek a börtönök fenekén, mosolyogva léptek a vérpadra, jajkiáltás nélkül szedvedték el a pallost és tüzet és visszautasították a kegyelmet, midőn szavaiknak visszavonásával a szenvedésektől megszabadulhattak volna? O h, b á m u l a t o s e r e j e a v a l l á s n a k a l é l e k b e n ! Hány embert indított ez arra, hogy elhagyva embertársaik vidám társaságát, magányos helyekre vonuljanak, a hol szívöket néma csendben Istennek szentel-hessék s az ő örömet lehellő jelenlétét érezzék! Mi mindenre alkalmasakká tette a vallás az embereket te:ni és tü:ni! Mily kibeszélhetetlen fájdalmakat megenyhitett! Minő erőt, békét, reményt öntött a haldoklóba! S még kérheti valaki, hogy a vallás az embernek természetére tartozik-e? Az égi atya iránti szeretetnél a szív erősebbet soha sem érzett. S még kételkedhetik valaki, hogy az ember nem e szeretet nyilvánítására van-e formálva? Hol találhatja meg az ember keblét hevítő tiszteletének és szeretetének, vágyainak és reményeinek méltó tárgyát egyébben, mint az Istenben!

III. Barátim, mi valóban bírjuk a vallás iránti eme tehetséget. Ne hanyagoljuk el azt a magunk kárára. A mint láttuk, ez alkotja az emberi természet központi s mindent átható elvét. És azt alkalmas eszközök által mivelní, fejleszteni s uralkodóvá lehet tenni. Élővé s munkássá tenni azt, ez legyen a mi legfőbb törekvésünk. Tevékenységünknek nagy mezeje itt van. Kifelé irányozván legfőbb tehetségeinket, megghusítjuk célunkat és megfosztjuk magunkat saját boldogságunktól. A mi benső világunk végetlenül többet ér mint a külső világ. Istennek saját bensőnkben trónt emelni megmérhetlenül nagyobb cél, mint rendelkezni minden külső birodalom felett. Dicsekedünk az erővel, melyel naponként uralmunk alá hajtjuk az anyagi világot, hasznunkra fordítván az elemeket, tüzet, szelet és gőzt; és sajnálkozással, ha nem boszusággal tekintünk az időre, melyben az emberek nem is álmodtak e vívmányokról. De vajjon nem vésteljesebb tudatlanságot találhatni-e közöttünk? Van ennél egy fönségesebb erő is, a melyhez hasonlót ritkán találhatni. Az az erő ez, melynél fogva az ember lényének szellemi elemeit egyesíteni és irányozni tudja, az az erő melynél fogva az előítéletektől értelmét megszabadítja s azt az igazság benyomásainak átengedi, az az erő, mely a szívet a lealázó önzéstől elfordítja s az önzetlen szeretetben Istennel egyesíti. Ezt az erőt mindnyájan bírjuk s erre büszkébbek lehetnénk mint az életre.

Mindezekkel nem akarom azt mondani, hogy vallásos jellemünket tisztán csak magunk által emelhetjük. Nem vagyok oly eszélytelen, hogy az embernek másoktól teljesen független erőt tulajdonítsak. Egy tudományt, mesterséget vagy nyelvet sem tanulhatunk meg mások segélye nélkül. Csak mások által segítettve tökélyesíthetjük magunkat vagy hajthatunk végre valamely fontos vállalatot. Csak az ásványország és az elemek segélyével mivelhetjük a földet vagy hajózhatjuk át a tengert. És az Isten folytonos segélye és oltalma nélkül épen semmit se tehetnénk, sőt nem is létezhétünk. Az ember magára hagyatva gyenge. Ereje azon tehetségben áll, mely szerint a természet és embertársai segélyét használni és keresni tudja. Áll mindenek felett abban, hogy keresni és használni tudja az Istentől származó szellemi hatást. Ezt a hatást meg lehet nyerni az után való vágyakozás és törekvés által. Ez a hatás tényleg mindig működik reánk, még akkor is, midőn nem keressük — működik a lelkiismeret és jozan ész minden nyilatkozatában, bá-

torításában, intésében és szemrehányásában, a léleknek a tévelygtől és bűntől való megszabadulása s a bölcseségben és erényben való növekedése utáni titkos vágyában. Isten nekünk mérték felett adja a maga segedelmét. A midőn tehát azt mondom, hogy az Isten iránti szeretetet mimagunkban feltaláljuk, azt értem, hogy feltaláljuk azt az ihletés által, melyet Isten megszűnés nélkül éreztet minden emberrel.

Mivé lehetnénk mi, ha magunkhoz és az égtől nyert vallásos élet emez eszközeihez hivek lennénk! Mindnyájunknak van, úgy vélem, hite Istenben s alkalomszerűleg el is ismerjük vele való szoros viszonyunkat. De a puszta hitnél, a gépies imádásnál s az iránta való hála elmuló gerjedelmeinél többre is eljuthatunk. A vallási elv lelkünk valódi életévé lehet. Isten, ki most oly távol van tőlünk s talán alig több egy névnel, ránk nézve minden lények között a legközelebbivé és a legvalódibbá lehet. Mélyebb és szentebb tiszteletet és ragaszkodást érezhetünk iránta, mint a minővel szülőinket, gyermekeinket és legkedvesebb barátinkat öleljük. S a kegyességnek ezen ereje által az erkölcsösségnek oly szilárdságára, oly határtalan emberszeretetre és békére tehetünk szert, a mely a tudományt is felülmulja. A vallás iránti eme tehetség az örök vídamság rugója minden kebelnek. Én le nem mondanék róla a megszámlálhatlan világok minden ajándékáért. Ahoz vonz ez, a kitől mint élő központból sugároznak ki a napok és világrenszerek a magok szépségökkel és áldásaikkal s a kinek dicsőségéhez mértén mindezek csak halvány viszsugarak. Szánakozunk a barbar népeken, a kikben értelem, képzelődés és érzés még szunyadnak. De avagy közöttünk nem szunyadoznak-e még istenibb tehetségek sokaknak keblében? Isten tiszteletének és a vele gyermeki benső viszonyban élésnek tehetségével megajándékozva, nem hagyjuk-e el öt, nem dobjuk-e oda lelkünket a muló gondok, örömök és élvek zajló tengerének! Szálljunk magunkba s ébredjünk saját természetünk és rendeltetésünk öntudatára. Ne rontsuk össze és ne semmisítsük meg ezeket. Bensőnknek meggyilkolása sokkal gyászosabb mint az állati élet elvesztése, a lelkünkben okozott kár sokkal fájdalmasabb mint városok elhamvadása vagy az orkán által okozott pusztítások. E földön s bárhol nincs szomorubb látvány egy szellemi halálra jutott okos és erkölcsi lénynél, a ki csak anyagi és földi dolgokért, Isten és remény nélkül él. Ovjuk meg lelkünket ezen benső haláltól — ezen érzéketlenségtől a mi mennyei atyánk jelenléte, tekintélye és jósága iránt.

Azt kérditek: miő eszközök által lehet e czélt elérni, hogy Istennel benső közösségben éljünk? Erre elsőben is azt felelem: használjuk fel értelmünk teljes erejét, minél tisztább és teljesebb fogalmat szerezeni magunknak Isten lényéről. Szenteljük rá gondolkozó elménknek legfönségesebb tehetségeit, hogy ezen dicső valóhoz felemelkedhessünk. Nem szabad másokra hárítani a kötelességet, hogy érettünk gondolkozzanak. Nem szabad megelégednünk, hogy a mások szemével nézzünk. Saját lelkünket kell kitartással és folytonos erélylyel gyakorolni. Istent illetőleg az igazságnak egyik főforrása ránk nézve a kijelentés, következőleg ennek komoly és beható tanulmányozása elmulaszthatlan kötelességünk. A kijelentésről szólva, a keresztény vallást értem. Jóllehet a zsidók irataiban is található a legfőbb istenséget illető magasztos helyek, mindazáltal ezekben az irók igen sokszor alkalmazkodnak az akkori kor még durva társadalmi viszonyaihoz és az akkori népek még miveletlen állapotához. S a keresztények közül nem kevesen azért ingottak meg a végetlen lény iránti eszméjükben, mivel őt ama fél-barbar kor felfogása szerint tekintették, a helyett hogy megismerni igyekeztek volna őt Jézus tanításaiból, a ki azért jött, hogy a judaismus, valamint a paganismus felhőit eloszlassa és a ki egyedül jelentette ki az atyát, vagyis a teremtő atyai jellemét a maga teljes fényében. Aztán a keresztény kijelentést tanulmányozván, annak inkább világos, mint homályos helyeiből igyekezzünk magunknak Istenről ismeretet szerezeni, Jézusnak egyszerű tanításaiból inkább, mint az apostoli levelek némely nehézkes okoskodásaiból. Többet mondok, a kereszténység isteni jellemét ne pusztán azon helyekből tanuljuk, a melyek Istenről szólnak, hanem a Jézus Krisztus jelleméből, a ki azért jött mihozzánk, hogy az Atyának képmása legyen s azon jelleméből, a melyet mibennünk formálni kíván Jézus, vagyis ezen vallás parancsaiból; mivel ezek inditnak minket Istenhez való hasonlatosságra törekedni. A ki az ismeretnek ezen három forrását u. m. az Istenre vonatkozó határozott tanításokat, a Jézusban nyilvánult és általa ránk nézve is kötelezővé tett erényeket egyesíti, a ki ezekre tekint, midőn a legfőbb lényről magának fogalmat akar szerezeni, az nem tévelyeghet az ő ismeretében. Azt állítám, hogy a kijelentés tanulmányozása érdekében értelmünk legjobb ereit kell alkalmaznunk. De a kijelentés a szellemi világosságnak nem egyedüli forrása. Jézus Krisz-

tus Istent mindenütt: a természetben, a gondviselésben és a lélekben meglátni tanított. Ő az Isten munkáira s az emberiség által lett önkijelentésére hivatkozik szüntelen. S bizonyára, Istent felfogni és megismerni másképen nem tudjuk, mintha a kijelentés mellett mindabból okulást szerzünk, a mit látunk, érzünk és szenvedünk. Jézus nem azért jött, hogy minket egy könyvbe bezárjon, hanem hogy föltárja előttünk az univesumot, mint szellemi nevedésünk iskoláját.

Azonban értelmünknek hü és független felhasználása, Istenről helyes nézeteket alkotni magunknak, még nem a legfőbb parancs. Ezzel engedelmességet kell összekötnünk Isten akaratja iránt, a menyire azt megismerhetjük, különben az értelemnek minden munkája keveset fog érni. Tanulmány vagy felvilágosult népek közt élve, teremtőnket illetőleg helyes elmélethez juthatunk. De ez csak elmélet fog lenni. Inkább szó mint tényismeret, üres fogalom marad, ha avval nem egyesítjük az Istenről való benső meggyőződésből származó lélek-nemesítő engedelmességet. A legfőbb lény helyes ismeretére sokkal fontosabb az erkölcsi, mint pusztán értelmi meggyőződés. Kérem ezt figyelembe venni. Hogy Istent megismerhessük, valami hozzá hasonlónak kell mibennünk lenni. A gonosz ember sem a kívülről jövő világosságból, sem az angyalok serginek oktatásaiból nem fog magának Istenről helyes fogalmat alkotni. A ki önzésnek, hiuságnak, irigységnek, érzékiségnek vagy tunyaságnak engedi át magát, a ki lelkiismeretét érzéketlenné teszi és szívét megkeményíti, annyi mint ha szánszándékkal elzárná lelkét a legfőbb jó elől, mintha látó idegeinek megölése vagy szem-szerkezetének elpusztítása által önmaga meg akarná magát fosztani a nap fényétől. Értelmi műveltség egy lépéssel sem visz közelebb Istenhez, ha azzal nem párosul benső, erkölcsi fegyelmezettség: a szenvedélyeken való uralkodás, a lelkiismeretnek tiszteletben tartása és a jó és nemes elveknek és indulatoknak magunkban fokozatos fejlesztése. A végetlen szellemnek saját szellemünk nyilvánulásában és munkásságában kell magát kijelentenie, különben soha sem fogjuk Istent tisztán megismerni. Például, Isten erkölcsi tisztaságáról vagy büntől való idegenségéről olvashatunk és beszélhetünk bár mennyit, mert soha megérteni azt nem fogjuk, míg saját lelkiismeretünk oda nem emelkedik, hogy a gonoszt minden formában megvesse. Csak ezen

benső birónak ünnepélyes és szelid szemrehányása, szemben minden gonoszszal, tesz képesekké amaz igazságos törvényhozónak, a kinek nevében és tekintélyével szól a lelkiismeret, erkölcsi jellemét a maga valódiságában felfogni. Hasonlóan a mi ismeretünk Isten jóságáról mindaddig felületes, a míg azt bensőleg nem érezzük, a míg mibennünk is az övéhez némileg hasonló szeretet nem nyilatkozik, a míg az önzést magunkban le nem győzve, nem adtuk át lelkünket a jótékonyság nemes szellemének. Csak így ismerhetjük meg igazán az atyát, csak így leszünk mi is viszhangjai az ő szeretetének, mely az összes teremtésből felénk sugárzik. Továbbá, a ki az új testamentumot olvassa, annak tanításából tudja, hogy a lélek Istentől származik s halhatatlanságra van rendelve. De ennek olvasása még nem győz meg annak valóságáról. Ha én magam nem gyakorlom lelkemet az igazságban és erényben s ez által nem szerzek magamnak meggyőződést lelkem erejéről és szépségéről, hiába hallgatom a halhatatlanságról való tanításokat, azok rám nézve kevéssel érnek többet, mint a pusztában elhangzó kiáltó szó. Külső dolgok nem taníthatják meg nekem, hogy mily felséges adománya Istennek a lélek. A teremtőnek legdicsőbb műve elrejtve marad előttem. Ha saját szívem semmit sem mond nekem a halhatatlanságról, e tanajkaimon pusztán szó marad. Ennek igazolására önökre hivatkozom. Kérdelem, nincsenek-e ezeken, a kik a kereszténység ragyogó fényében élve, csaknem oly ismeretlenek az igaz Istennel, mint a pogányok. Isten nagyságáról, jóságáról és irgalmáról használni szokott közhelyek és elévült kifejezések nem azt mutatják-e, hogy a keresztények között is még sokan nincsenek tisztában azoknak jelentőségével s nem érzik fölemelő voltukat? Kivülről nyert tanítás által soha sem látjuk meg az isteni lényt. Szükség, hogy a lélek az értelem működésével erkölcsi munkásságot kössön össze. És a keresztény vallás Istenről való ismeretünket semmi által sem mozditja annyira előre, mint ez igazságnak előnkbe állítása, saját gyarlóságunk iránti öntudatunk felébresztése által és az által, hogy lelkiismeretünknek a bűn ellen való tiltakozásaiban s kötelességeink betöltésére irányuló serkentéseiben engedelmeskedésre indit.

Ennélfogva, ha eleget akartok tenni a parancsnak, hogy Istent teljes szívetekből, teljes lelketekből, teljes elmétekből és teljes erőtekből szeressétek, kezdjétek azon, hogy tisztítsátok meg magatokat minden gonosztól. Könyörögjétek

buzgón Istenhez, hogy legyen segítségtekre a rossz szenvedélyek és szokások elleni küzdelmeitekben és az ő akaratja iránti állhatatos engedelmisségben. Az engedelmisségre kész lélek ezen nemesítő szándékával olvassátok a szentírást és a legegyszerűbb hely, a melyben Jézus az ő Atyjáról szól, új fényt áraszt lelketekre. Hasonló módon tanulmányozzátok Jézus jellemét s benne, ki az Atya képmása volt, mindinkább és határozottabban megismeritek az isteni jószág teljességét és fönségét. Az engedelmisség ezen szellemében tekintsetek a természetre s vizsgáljátok a teremtő műveit s azoknak szépsége és öszhangja mind inkább meghatja lelketeket, míg az eget és földet összeolvadni látjátok alkotójok dicséretében. E szellemmel tekintsetek be saját lelketekbe, vizsgáljátok meg mi jó és nagy a mások lelkében, és a végetlen lélek mind inkább nyilvánulóvá lesz előttetek az ő dicső művében, az emberi lélekben. S végre a kötelesség iránti ezen nemesítő szándékkal kérjétek az isteni lelket s meg fogjátok találni. Ama szent Egygyel való egygyé létel törekvésében egy titkos erő segítségtekre jó. A béke égi harmata száll rátok. Hiszem, hogy ily módon és étellel valamivel közelebbről fogjátok érezni a lelkek Atyjával való érintkezéstököt s részessei lesztek az egyetemes világosság és erő amaz áldásainak, a melyekről jó emberek már sokszor beszéltek, melyek által a lélek új lánggra lobban s új erélyt nyer és a melyek bár nem csudások, mégis isteni eredetre mutatnak s mint Isten lehellete érintik a lelket. Ezen különböző módszerek által lassanként élő közösségbe juttok teremtőnkkel, a mely közösség jóllehet még fejlette gyenge, összehasonlítva azzal, a mely rátok egy más életben várakozik, mindazáltal jóval nagyobb és erősebb, annál, a minővel fogalommal birtatok vallási pályátok kezdetén.

Azon igazság hangsúlyozásával zárom be beszédemet, a melyről titeket meggyőzni szándékoztam. A vallás nem valamely természetellenes vagy elérhetlen jó. Csirái bennünk vannak. Mindnyájunknak van lelki szeme az Isten látására, értelme, hogy őt megismerje, szive, hogy szeresse s akaratja hogy neki engedelmeskedjék. Szellemi természetünk az, isteni tökélynek bélyegvonása. Dicső kiváltság! Ne adjuk fel! Ne veszítsük el lelkünket muló dolgok miatt. Mert lelkeink a bennünk lakozó istenség templomai lehetnek. Sőt részessei lehetnek az élő Isten dicsőségének és áldásainak. Értelmünk helyes használása, őszinte és megnemesítő engedelmisség által igye-

kezzünk mindnyájan élvezni ezt a fokenkénti felvilágosultságot és megszenteltetést, mi a menynek kezdete! Ekkor látni fogjátok, mily hideg az egyházi szónok legmelegebb beszéde is s mily kevésbé tudja kifejteni a legnagyobb ékesszólás is azt az áldást, mely a léleknek a legtökélyesebb Egygyel való egyesülése iránti buzgó törekvésből származik.
